

УДК 347.65(477+4-672ЄС)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.63>

## LEGATUM & FIDEICOMMISSUM В СУЧАСНОМУ СПАДКОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ОКРЕМИХ ДЕРЖАВ ЄС

**Цибульська О.Ю.,**  
*кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри міжнародного та європейського права  
Національного університету «Одеська юридична академія»*

**Цибульська О.Ю. Legatum & Fideicommissum в сучасному спадковому праві України та окремих держав ЄС.**

У цій статті розглядаються сприйняття, трансформація та правове значення інститутів римського права legatum та fideicommissum у контексті сучасного спадкового права в Україні та окремих державах-членах Європейського Союзу.

Ці класичні механізми розпорядження майном, що мають коріння в jus civile та пізнішому імперському праві, дали початок позадоговірним зобов'язанням на користь третіх осіб, які були по-різному збережені, адаптовані та кодифіковані в спадкових режимах континентальних правових систем.

У статті проведено доктринальний та порівняльний аналіз їх функціональних аналогів, зокрема zapis zwykły, dalszy zapis та zapis windykacyjny за Цивільним кодексом Польщі та testamentinè iŝskirtinè за Цивільним кодексом Литви, проілюстровано, як такі інструменти створюють для спадкоємців обов'язки, що підлягають примусовому виконанню, щодо призначених бенефіціарів. Увага приділяється правовій класифікації цих конструкцій, умовам їх виникнення, механізмам їх виконання та їх ролі у формуванні гібридної моделі спадкування, що поєднує заповідальну автономію із соціальною відповідальністю.

У дослідженні також критично розглядається можливість інтеграції цих інструментів в українську правову систему в світлі процесів європейської конвергенції та правової гармонізації, зокрема в більш широкому контексті руху України до вступу в ЄС. За допомогою міждисциплінарного підходу, що спирається на римське право, сучасні цивільні кодифікації та міжнародне приватне право, у статті обґрунтовується концептуальна актуальність та практична корисність позадоговірних заповідальних зобов'язань як засобу підвищення справедливості, правової визначеності та гнучкості спадкового права.

Висновки мають як теоретичний інтерес, так і практичне значення, особливо в юрисдикціях, які прагнуть модернізувати свої режими спадкування відповідно до європейських стандартів, зберігаючи при цьому культурно вкорінені правові традиції.

**Ключові слова:** римське право, legatum, fideicommissum, спадкове право, zapis zwykły, zapis windykacyjny, testamentinè iŝskirtinè, заповідальний відказ, бенефіціар, спадкове зобов'язання, Цивільний кодекс України, спадкове правонаступництво, приватне право, європейські правові системи.

**Tsybulska O.Yu. Legatum & Fideicommissum in contemporary inheritance law in Ukraine and selected EU countries.**

This article examines the perception, transformation and legal significance of the Roman law institutions of legatum and fideicommissum in the context of contemporary inheritance law in Ukraine and certain Member States of the European Union.

These classic mechanisms for disposing of property, which have their roots in jus civile and later imperial law, gave rise to non-contractual obligations in favour of third parties, which have been preserved, adapted and codified in various ways in the inheritance regimes of continental legal systems.

The article provides a doctrinal and comparative analysis of their functional analogues, in particular zapis zwykły, dalszy zapis and zapis windykacyjny under the Civil Code of Poland and testamentinè

išskirtinė under the Civil Code of Lithuania, illustrating how such instruments create enforceable obligations for heirs that are subject to enforcement against the designated beneficiaries. Attention is paid to the legal classification of these constructions, the conditions for their emergence, the mechanisms for their implementation and their role in the formation of a hybrid model of inheritance that combines testamentary autonomy with social responsibility.

The study also critically examines the possibility of integrating these instruments into the Ukrainian legal system in light of the processes of European convergence and legal harmonisation, particularly in the broader context of Ukraine's movement towards EU accession. Using an interdisciplinary approach based on Roman law, modern civil codifications and private international law, the article substantiates the conceptual relevance and practical usefulness of non-contractual testamentary obligations as a means of enhancing fairness, legal certainty and flexibility in inheritance law.

The conclusions are of both theoretical interest and practical significance, especially in jurisdictions seeking to modernise their inheritance regimes in line with European standards while preserving culturally rooted legal traditions.

**Key words:** Roman law, legatum, fideicommissum, inheritance law, zapis zwykły, zapis windykacyjny, testamentinė išskirtinė, testamentary bequest, beneficiary, inheritance obligation, Civil Code of Ukraine, succession, private law, European legal systems.

**Постановка проблеми.** Інститут спадкового права, як фундаментальна складова приватного права, зазнає поступових змін під впливом процесів європейської інтеграції та посилення взаємодії між правовими системами. У цьому контексті особливе наукове та практичне значення мають класичні інститути спадкового права римського приватного права, legatum та fideicommissum, які історично слугували механізмами передачі майна третім особам, що не входять до кола законних спадкоємців. Визначальною рисою цих конструкцій є виникнення позадоговірних зобов'язань між спадкоємцем і бенефіціаром, що виходять за межі традиційної дихотомії заповідального і беззаповітного спадкування.

Хоча сучасне українське цивільне право прямо не включає інститути legatum та fideicommissum, воно визнає поняття заповідального дарування, закріплене в статтях 1237–1239 Цивільного кодексу України, яке частково відображає ці римські конструкції. У правових системах деяких держав-членів ЄС, таких як Республіка Польща та Литовська Республіка, подібні механізми були збережені та адаптовані; діють як зобов'язання, що накладаються на спадкоємця на користь призначеного третього бенефіціара.

Проблемним аспектом цього дослідження є відсутність послідовної доктринальної розробки питань сприйняття та модернізації legatum та fideicommissum у сучасному спадковому праві, а також необхідність перегляду ролі позадоговірних зобов'язань у структурі спадкових відносин у світлі триваючої гармонізації правових систем. Підхід дозволяє провести ґрунтовну історичну та порівняльну реконструкцію правових механізмів передачі майна третім особам, а також запропонувати обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення спадкового законодавства України в контексті його поступової європеїзації.

**Стан опрацювання теми.** Питання про прийняття інститутів legatum та fideicommissum у сучасному спадковому праві не отримало достатньої уваги в українській юридичній науці. Деякі аспекти були розглянуті в рамках національного законодавства, проте такий аналіз проводився без посилань на римські правові джерела або без порівняння з європейською правовою практикою. Серед авторів, які займаються науковими дослідженнями в цій сфері, необхідним є зазначити Є. Рябокони, С. Фурсу, Є. Фурсу, А. Гонарову, О. Крижевську, А. Клединську та ін.

**Метою статті** є з'ясування правової природи та сучасного значення римських інститутів legatum і fideicommissum у контексті сучасного спадкового права України та окремих держав Європейського Союзу, а також виявлення можливостей їх адаптації або переосмислення в умовах гармонізації українського приватного права з європейськими правовими стандартами.

**Виклад основного матеріалу.** Римське право є одним із наріжних каменів сучасної європейської правової традиції, і його вплив особливо помітний у сфері спадкового права. Класичні римські правові конструкції, такі як legatum і fideicommissum, не тільки визначили правові форми передачі власності в давнину, але й залишили глибокий слід у подальшому розвитку континентальних правових систем.

Їхня суть полягала у створенні зобов'язання, покладеного на спадкоємця на користь третіх осіб, які, хоча і не були призначені спадкоємцями, проте мали право на отримання спадкових благ

відповідно до волі заповідача. Ця модель запровадила розподіл прав і обов'язків, що виходив за межі класичної дихотомії спадкування за заповітом і без заповіту, встановивши окрему форму зобов'язального спадкування [5]. Саме ця концептуальна витонченість і практична стійкість роблять цю модель особливо привабливою.

У цьому контексті важливо зазначити, що римське право не лише створило абстрактні категорії, а й запропонувало інструменти високої адаптивності, здатні до нормативної еволюції. Сучасна практика спадкового планування все частіше звертається до цих класичних засад саме через їхню здатність забезпечити індивідуалізацію передачі майна, гнучке балансування інтересів спадкоємців і бенефіціарів, а також збереження контролю заповідача над розпорядженням активами навіть після смерті.

Ідеї, закладені в поняттях *legatum* та *fideicommissum*, зазнали змін, але не зникли зі структури європейського спадкового права. Сучасні цивільні кодекси таких країн, як Польща та Литва, містять правові конструкції, які прямо чи опосередковано відображають ці римські інститути.

У Польщі *zapis zwykły* та *zapis windykacyjny* відповідають, відповідно, зобов'язальним та майновим формам спадщини [4], тоді як литовське право вводить поняття *testamentinė išskirtinė* [7, с. 224], яке накладає на спадкоємця зобов'язання перед бенефіціаром. Ці правові механізми дають можливість заповідачу надавати майнові переваги особам, які не є спадкоємцями в юридичному сенсі, не порушуючи загальної логіки спадкового правонаступництва. У результаті виникає особлива форма обтяження спадку, яка не змінює структуру спадкування, але вводить рівень персоналізованої зобов'язальної відповідальності.

Це, у свою чергу, дозволяє формувати більш тонко налаштовану модель спадкового правонаступництва, в якій зберігається єдність спадкової маси, але розширюються функції спадкоємців як носіїв не лише прав, а й правових обов'язків перед конкретними особами. Такий підхід виявляється ефективним при спадкуванні майна з високим соціальним чи емоційним значенням, а також у випадках, коли потрібно забезпечити підтримку уразливих осіб або неповнолітніх.

Українське цивільне законодавство містить обмежене, хоча й не повністю відірване від цієї традиції, відображення. Інститут заповідального дарування, закріплений у статтях 1237–1239 Цивільного кодексу України, за своїм змістом відповідає *legatum per damnationem*, тобто покладанню на спадкоємця обов'язку передати певне майно третій особі [9]. Однак відсутність внутрішньої диференціації в цій конструкції, така як неможливість створення спадщини, яка набирає чинності незалежно від прийняття спадщини, або встановлення послідовних зобов'язань, як у випадку *dalszy zapis*, свідчить про її неповну нормативну проробку. Крім того, українське законодавство не визнає бенефіціара як самостійного суб'єкта зобов'язання, що обмежує його процесуальний статус.

Польська та литовська моделі демонструють більш високий рівень правової розробленості, зокрема стосовно характеру спадщини як особливої форми спадкування з обмеженим змістом.

У Польщі формалізований механізм *zapis windykacyjny* дозволяє призначеному бенефіціару набути право власності на конкретне майно в момент відкриття спадщини без необхідності прийняття спадщини спадкоємцями. Це наближає польську конструкцію до *legatum per vindicationem*, пропонуючи стабільну модель спадкування права власності [2].

На відміну від цього, литовська модель надає пріоритет зобов'язальному аспекту і допускає широкий спектр вигод, від матеріальних активів і прав користування до фінансової підтримки. За режимом *testamentinė išskirtinė*, спадкоємець зобов'язаний виконувати зобов'язання виключно в межах своєї спадкової частки, що вводить внутрішню межу відповідальності [3].

Ці моделі, все ж таки, демонструють потенціал для створення інституційної рівноваги між приватною автономією та соціально-правовою відповідальністю спадкоємців, уможливорюючи індивідуалізацію спадкового регулювання без порушення принципів загального правопорядку.

Аналізований нормативний масив підтверджує думку про те, що правові інститути, засновані на логіці *legatum* та *fideicommissum*, залишаються функціональними та добре узгодженими з внутрішньою структурною рівновагою між автономією волі заповідача та правовими механізмами захисту бенефіціарів. Відповідно, дослідження таких інститутів не повинно обмежуватися історико-правовою реконструкцією. Вони є інструментом досконалого правового «інжинірингу», що розширює межі заповідальної свободи, забезпечуючи при цьому дотримання впорядкованого виконання волі заповідача.

Слід також звернути увагу на досвід інших країн романо-германської правової традиції, зокрема Німеччини та Франції. У німецькому цивільному кодексі (BGB) § 1940 [1] прямо передбачає

можливість включення до заповіту розпорядження, яке накладає на спадкоємця зобов'язання на користь третьої особи, що є цілком співмірним з класичним *fideicommissum*.

У французькому праві *legs particulier* виконує схожу функцію, дозволяючи заповідачу забезпечити індивідуальне наділення майном, міняючи основну масу спадщини [6]. Така форма заповідального регулювання створює гнучку матрицю спадкового планування, яка дозволяє поєднувати забезпечення потреб близьких осіб із дотриманням принципів формальної справедливості в межах спадкового процесу.

Особливого значення зазначені інститути набувають у світлі сучасних соціально-правових тенденцій, таких як: поява складних родинних структур (у тому числі з участю осіб без юридичного статусу родича), поширення практики змішаного спадкування (як національного, так і міжнародного). У цих умовах класичні підходи до спадкування – через чітке призначення спадкоємців або застосування правил спадкування за законом – виявляються недостатніми. Саме тому спадкове право ХХІ століття потребує нормативних конструкцій, які дозволяють не лише передати майно, але й диференційовано реалізувати волю заповідача у формі персоналізованого обтяження спадкоємців обов'язками перед третіми особами.

Включення аналогічних моделей до національного законодавства України може здійснюватися як шляхом розширювального тлумачення існуючих норм, так і шляхом цілеспрямованого нормативного доповнення. Мова не йде про механічне запозичення термінології чи форм, а про адаптацію основної концепції зобов'язань, пов'язаних із спадщиною, в межах загальних принципів приватного права.

У контексті євроінтеграції України таке вдосконалення спадкового права відповідатиме також зобов'язанням щодо наближення національного законодавства до *acquis communautaire* [8], зокрема в аспектах правового визнання заповідальних розпоряджень.

Подальший розвиток у цьому напрямку вимагає доктринального уточнення правової природи заповідальних обов'язків, а також вдосконалення процесуальних інструментів захисту бенефіціарів.

Доцільним видається, зокрема, законодавче визначення статусу бенефіціара як окремого учасника спадкового правовідношення з визначеним процесуальним становищем, правом вимагати виконання зобов'язань і захищати свої інтереси в судовому порядку. Така зміна мала б не лише техніко-юридичне, але й глибоке концептуальне значення, трансформуючи підхід до спадщини від виключно статичного інституту до динамічної сфери зобов'язань і гарантій.

Зміна уявлення про спадщину, від джерела виключно майнових прав до осередку зобов'язальних прав, може надати українському спадковому праву внутрішню гнучкість, необхідну для ефективного функціонування в багатошаровій структурі сучасного правового порядку.

**Висновки.** Поняття *legatum* та *fideicommissum* не є пережитками юридичного архаїзму, а навпаки, становлять живий і актуальний елемент європейської правової спадщини. Вони еволюціонували у гнучкі механізми, що слугують для реалізації волі заповідача щодо розподілу майна після його смерті. Правові системи Польщі та Литви успішно інтегрували ці конструкції у свої кодифікації, зберігши як їх нормативну автономію, так і функціональну ефективність. Українське право, у свою чергу, демонструє очевидний потенціал для подальшого розвитку в цій сфері, за умови, що це супроводжуватиметься глибшим теоретичним осмисленням та відповідними законодавчими заходами, які визнають спадщину як юридичне продовження особистої волі після фізичного існування.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) § 1940 Auflage. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. URL: [https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/\\_1940.html](https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_1940.html).
2. Chała P. Specific Bequest as a New Polish Law Institution, *Studia Iuridica Lublinensia*, Vol. 25. No. 2. 2016, pp. 27–38. URL: <https://journals.umcs.pl/sil/article/view/1958>.
3. Civil Code of the Republic of Lithuania from 18 July 2000 No. VIII-1864. URL: <https://www.lithuanialaw.com/lithuanian-civil-code-488>.
4. Kledyńska A. Zapis zwykły i zapis windykacyjny w polskim prawie. *Przegląd Prawa Egzekucyjnego*. № 7. 2023, pp. 38–46. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1301218>.
5. Long G. Fideicommissum. Fellow of Trinity College. [penelope.uchicago.edu](https://penelope.uchicago.edu). URL: [https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA\\*/Fideicommissum.html](https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Fideicommissum.html).

6. Majerowiez D. Legs à titre particulier : définition, modalité et fiscalité. Fiscaloo. 2025. URL: <https://www.fiscaloo.fr/14943-legs-a-titre-particulier>.
7. Riabokon I., Fursa Ye., Tsybul'ska O., Goncharova A., Kryzhev'ska O. The concept of non-contractual obligations in inheritance law: international legal experience. *Amazonia Investiga*. № 10(45). 2021. Pp. 221–229. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.45.09.22>.
8. Verheles O. Harmonisation of EU and Ukrainian legislation: a few key facts that you(th) should know. EU NeighboursEast. 2023. URL: <https://euneighbourseast.eu/young-european-ambassadors/blog/harmonisation-of-eu-and-ukrainian-legislation-a-few-key-facts-that-youth-should-know>.
9. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.